

IN DIT NUMMER

Nieuwe kansen voor Groene
Volksverzekering 1, 2, 3

Eerste bijeenkomst kringlooflandbouw 4, 5
'Printing on demand': een geslaagd

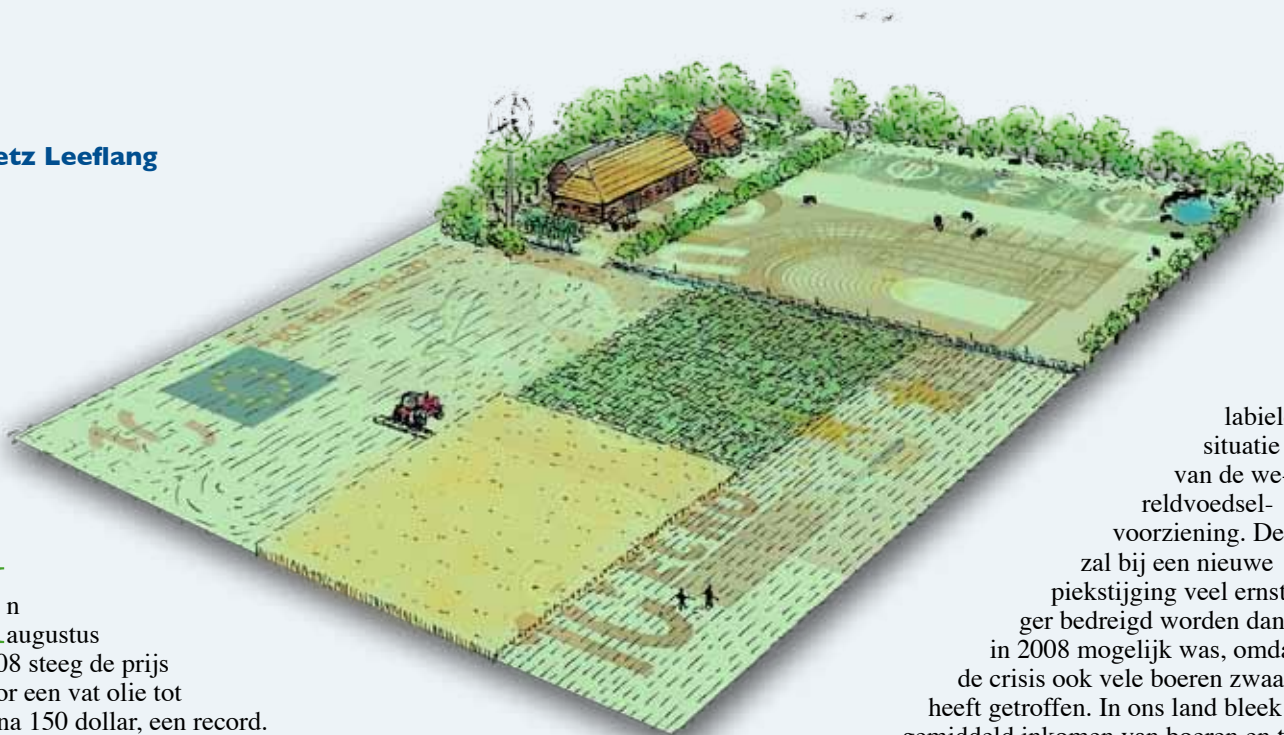
experiment van menselijke maat 6, 7
Goedkoper dankzij pallets (Beter 1x zien...) 8

Zoek het dichterbij huis

Nieuwe kansen Groene Volksverzekering

Nieuwe zieners, onder meer uit de Slow Foodbeweging, blazen de boodschap van E.F. Schumacher uit de jaren zeventig nieuw leven in. Na onze ongebreidelde schaalvergroting en de crisis die erop volgde lijken steeds meer mensen de wens te voelen weer meer invloed te hebben op de eigen levensloop. Waar is dat mogelijk? In de eigen omgeving en gemeenschap.

Sietz Leeflang

In augustus 2008 steeg de prijs voor een vat olie tot bijna 150 dollar, een record. Terwijl de schrik vele boeren om het hart sloeg (de prijs van kunstmest steeg angstwekkend en de bijbehorende bestrijdingsmiddelen dreigden ook al onbetaalbaar te worden) begon nauwelijks een paar maanden later een van de diepste economische recessies die grote delen van de wereld trof. Een tijd van grote onzekerheid, zowel op monetair en economisch gebied maar ook op politiek gebied, is toen aangebroken en duurt inmiddels onverminderd voort. De vraag naar olie verminderde en de prijs werd meer dan gehalveerd. Niet

omdat olie-gemakkelijker, risicovol of goedkoper was geworden (het tegendeel bleek dit jaar na de ramp met het olieplatform van BP in de Golf van Mexico) maar omdat de vraag naar olie door economische terugval snel afnam en er in de wereld grote voorraden lagen opgeslagen. De olieprijsdaling maskeert de uiterst

winning minder

labiele situatie van de wereldvoedselvoorziening. Deze zal bij een nieuwe piekstijging veel ernstiger bedreigd worden dan in 2008 mogelijk was, omdat de crisis ook vele boeren zwaar heeft getroffen. In ons land bleek het gemiddeld inkomen van boeren en tuinders na 2009 volgens een LEI-rapport gehalveerd. Wat valt op bij deze ontwikkeling? Naarmate onze politici meer en meer blijik geven de greep op de situatie rond de huidige crisis te verliezen neemt ook de onzekerheid bij hun achterban toe. Emoties bepalen de stemming meer en meer, argumenten tellen steeds minder. Politici die de publieke onvrede het beste weten te bespelen doen het prima

(lees verder op pagina 2)

(vervolg van pagina 1)

in de peilingen. Toch lijkt er – en dat kan hoopgevend zijn – een kentering te ontstaan in het denken over onze economie, die meer en meer van zeer grootschalige voorzieningen afhankelijk is geworden. Steeds meer mensen beginnen te beseffen dat ons technoeconomische systeem ons praktisch weerloos heeft gemaakt tegenover de grote banken, nadat we al een doelwit werden van de reclame- en mediamachten die tot taak hebben ons koopgedrag te sturen.

Burgers werden consumenten

De tijd dat we nog burgers konden worden genoemd ligt ver achter ons, we zijn consumenten geworden. We werden voor ons voedsel afhankelijk van voedingsmiddelenconcerns en winkelketens, logistiek en vervoer. Onze enige vrijheid is het jagen op koopjes.

Kilo-knallers hebben ons geketend aan de bio-industrie. De consumptiemaatschappij heeft ons een roes gebracht, die onze kijk op de werkelijkheid steeds meer vertroebelt. Toch lijkt er een kentering te komen. De toenemende onvrede die tot uiting komt in ons stemgedrag is er een uiting van. Van veel meer betekenis echter is de opstelling van een snel toenemende groep kritische mensen die inzicht proberen te krijgen in de processen die ons leven beheersen. Zij willen meer invloed op hun eigen levensloop en beginnen te beseffen, dat die invloed alleen nog mogelijk is in de eigen omgeving en gemeenschap. Kom bij deze mensen niet meer aan met 'groei' en 'noodzakelijke schaalvergroting'. Ze hebben gezien dat de centrale en multinationale financiële instellingen en bedrijven in onze door techniek beheerste maatschappij oncontroleerbaar werden voor de regeringen van zelfs de grootste

landen. Het enige dat deze machten nog kan bedwingen zijn de toenemende prijs van energie en delfstoffen en de snel groeiende wereldbevolking.

Carlo Petrini en Vandana Shiva

De vraag die steeds meer mensen bezighoudt luidt: Is er nog een weg terug? Toen E.F. Schumacher ons in zijn begin jaren '70 verschenen boek *Small is Beautiful* dringend adviseerde: 'hou het klein', werd zijn waarschuwing nauwelijks gehoord. Wie kent Schumacher nog? Dezelfde waarschuwing komt nu van nieuwe zieners. Zij kwamen aan het woord in de VPRO-documentaire (serie Trendspotting *) van zondag 28 november jl. over de Slow Food manifestatie in Turijn, die in drie dagen het recordaantal van ruim 200.000 bezoekers trok. De manifestatie betrof een voedselbeurs van kleinschalig gefabriceerde topproducten en een reeks workshops, waar onder meer de oprich-

Terug bij 'af' na stop De Kleine Aarde

Mede aanleiding tot het openingsartikel in dit nummer is het na bijna 40 jaar opheffen van De Kleine Aarde, dat per 1 januari 2011 een feit is. In '71 hadden mijn vrouw Anke en ik de belangrijkste voorbereidingen voor het oprichten van dit milieucentrum getroffen, waaronder het uitwerken van een ondernemersplan. In dat jaar werd ook het bestuur gevormd van wat aanvankelijk nog 'Stichting De Jonge Onderzoekers Proeftuin Noord-Brabant' heette. In het voorjaar van 1972 gaven we in onze toenmalige woonplaats Riethoven onze eerste cursussen, in een tijdelijk ingericht jeugdlaboratorium. Het accent lag op kleinschalige land- en tuinbouw en voeding, maar er volgden ook experimenten met alternatieve energiebronnen.

Eenmaal gevestigd in de Van Coothhoeve in Boxtel werden we boeren en tuinders zonder kunstmest en bestrijdingsmiddelen en de voeding werd een op effectievere eiwitbenutting gerichte, veelzijdige plantaardige voeding, waarbij een beperkt vleesgebruik niet werd afgewezen. Het centrum werd internationaal bekend en diende als voorbeeld, om maar iets te noemen, voor het in 1973 opgerichte Center for Alternative Technology (CAT) in Wales. Ook in Duitsland verscheen er een centrum met Kleine Aarde-trekjes, niet ver van Keulen.

Na bijna zeven jaar, in 1977, verlieten we ons project, dat inmiddels 15.000 donateurs had. De Kleine Aarde veranderde in een centrum dat niet langer op eigen experimenten, maar steeds meer op 'lifestyle' werd gericht. In latere jaren moest het met miljoenen van postcodeloterij een eco(pret)park worden en het tijdschrift werd een 'glossy'.

Toen de subsidies dit jaar stopten was het met de Kleine Aarde gedaan.

Tegenover de media (die voor de alternatieve sector meestal pas belangstelling tonen als er iets misgaat) kon ik als oprichter niet anders dan verklaren dat we zijn teruggezet bij 'af'. Ik heb het dan vooral over wat betreft onze oorspronkelijke inzet voor een ander soort landbouw en ons pleidooi voor kleinschaligheid. De Nederlandse landbouw is hard achteruit gegaan, alleen al het herstel van de bodemstructuur zal tientallen jaren vergen, duizenden boeren beëindigden hun bedrijf.

Het lijkt bijna geen toeval, dat enkele weken voor het onverwachte einde van De Kleine Aarde mijn eerder besproken vertaling en bewerking uitkwam van een 100 jaar oud boek, dat een verrassend antwoord geeft op veel vragen die we ons bij de start van De Kleine Aarde stelden: vragen die nog niets aan actualiteit hebben verloren.

Sietz Leeflang

Sietz en Anke Leeflang voor de Van Coothhoeve in Boxtel in 1972. (foto: Wim Ruigrok)

Het beeldmerk van de Slow Food beweging op de muur van een restaurant in Santorini. (foto: Wikimedia Commons)

ter van de nu in 170 landen opererende Slow Foodbeweging Carlo Petrini, de Indiase natuurkundige en milieuactiviste Vandana Shiva (die kortgeleden ook ons land bezocht) en de Chileense econoom Manfred Max-Neef het woord voerden. Hun boodschap was helder en kende eigenlijk maar één sleutelwoord: kleinschaligheid. De landbouw moet weer op regionale schaal kunnen werken. Alleen dan kunnen boeren weer bedrijven opbouwen waar biodiversiteit het uitgangspunt is, waar kleine winkels en markten boeren en burgers verbinden, zonder dat supermarktketens en de voedingsmiddelenindustrie de prijs bepalen. Zowel op boerderijen als bij kleine verwerkers van landbouwproducten moet werkgelegenheid voor een nieuwe eerlijk betaalde beroepsbevolking komen. De bio-industrie zal vanzelf verdwijnen als de soja uit landen waar regenwouden worden gekapt voor sojaplantages te duur wordt door te dure olie, te dure transport en te dure kunstmest.

Productieoverschot

In Turijn waren ook afgevaardigden van visserij-organisaties en vele kleine vissers en verwerkers, ook uit ons land, aanwezig. Ook hun boodschap was helder: de overbevissing van de oceanen met fabrieksvloten moet plaatsmaken voor kleinschalige visserij, die niet langer een bedreiging zal zijn voor de visstand.

Kleinschaligheid zal, daar was men het in Turijn over eens, ook een eind kunnen maken aan de enorme verspilling van voedsel. Carlo Petrini onthulde, dat in Europa vele tienduizenden tonnen voedsel worden weggegooid als gevolg van een enorm productie-overschot aan fabrieksvoedsel. Hij zei: "In deze wereld met bijna 7 miljard inwoners wordt momenteel voor 12 miljard mensen geproduceerd". Een schokkend voorbeeld van het falen van onze op groei gebaseerde economie, die geen soelaas kan bieden aan de honderden miljoenen, die honger leiden.

Matras

Toch ook optimisme in Turijn, niet alleen door de overvloed aan kwaliteitsproducten in de 'smaaksalon' die een trekpleister bleek voor een snel groeiend publiek dat genoeg krijgt van fabrieksvoedsel, maar ook door Manfred Max-Neef, die nuchter constateerde, dat wij de 'vrije val' van onze geglobaliseerde economie die naar hij meent onvermijdelijk komt, zullen overleven dankzij een 'matras'. Het is deze matras, die gevormd wordt door miljoenen kleine bedrijfjes (nog altijd de kurk vormend waar de economieën van onze landen op drijven) die de klap zullen opvangen. Onze vraag: is deze matras sterk genoeg of moet er geprobeerd worden hem snel nog wat sterker te maken? We hebben een voorstel.

Oud plan komt terug

In 1998 lanceerde onze stichting het idee van een 'groene volksverzekering'. Het idee was gebaseerd op het initiatief van een Amsterdamse ondernemer die in 1937 een contract (op basis van financiering) sloot met een boer in Noord-Holland die hem en zijn gezin de gehele oorlog van voedsel voorzag, ook in de hongervinter van '44-'45. Ons idee sloeg destijds aan bij het toenmalige hoofd Stafgroep Duurzame Ontwikkeling van de Rabobank, oud Triodosbankdirecteur Bart Jan Krouwel. Twee conferenties volgden en het idee kreeg brede steun van onder meer bishop Muskens, prof. dr. Jan Terlouw,

prof. dr. Goewie, Ria Beckers, Remie Poppe (lid 2e kamer SP), oud bankier R. Mees, voedselcommissaris J. Eyck, Marijke Fleur (alternatieve consumentenbond) en vele boeren. Natuurlijk waren er ook tegenstanders. Zo noemde Marijke Vos (landbouwspecialiste in de Tweede Kamer voor Groen Links) ons idee "doemdenkerij". Andere politieke partijen (de SP dus uitgezonderd) die wij om commentaar vroegen namen niet de moeite te reageren. Toch had ons plan gevolgen. Enkele jaren later maakten de Rabobank en enkele andere banken het mogelijk met fiscaal rentevoordeel van 1,5 procent 'groen' te beleggen. Dit werd een succes, waaraan de huidige regering nu een eind maakt door beëindiging van de fiscale regeling. Was het oude plan destijds al gewenst voor de financiering van vele naar duurzame landbouw omschakelende boeren, nu is de behoefte hieraan vele malen groter, zowel bij naar omschakeling strevende gangbare boeren als bij vele biologische landbouwers. Reden waarom onze stichting nu weer, en met succes, contact heeft gezocht met diverse organisaties (zoals ZLTO) en de Rabobank. Wij schatten de kansen voor deze 'voedselzekerheidsverzekering' (die je nu niet meer met doemdenkerij kunt afwimpelen) nu vele malen groter dan in 1998.

*) uitzending is terug te zien via: <http://beta.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1015020>

Soil Association wil nu ook kringlooplandbouw

De Britse Soil Association roept op tot verandering in de EU-wetgeving. De oude gezaghebbende vereniging voor biologische landbouw maakte in een persbericht van 2 december jl. bekend, dat zij ervoor pleit dat menselijke uitwerpselen en urine gebruikt mogen worden voor het vruchtbaar houden van landbouwgronden. De organisatie vraagt dit in een zojuist uitgekomen rapport. Zij wijst er op dat de fosfaatvoorraden in de wereld snel opraken.

Zonder fosfaat is geen landbouw mogelijk. Het voorstel van de BSA houdt een erkenning in van de 'kringlooplandbouw' (die gebaseerd is op volledige recycling en compostering van alle organische stoffen, ook van menselijke mest en urine; in laatstgenoemde komen de meeste fosfaten voor). Het initiatief van de BSA biedt een oplossing voor het fosfaatprobleem. De nu al hogere prijzen voor fosfaat vormen een nieuwe bedreiging voor de mondiale voedselzekerheid. Het voorstel is te vinden in het rapport 'A rock and a hard place: Peak phosphorus and the threat to our food security'. Landbouw moet volgens de BSA snel minder afhankelijk worden van fosfaaterts en het rapport pleit voor een 'radicale heroverweging' om de fosforbehoefte te kunnen blijven dekken.

Publicatiedatum: 3-12-2010

Eerste bijeenkomst kringlooplandbouw in Oostburg

Veel meningen, maar vooral veel enthousiasme, 18 november jl. op de eerste bijeenkomst naar aanleiding van het door Sietz Leeflang bewerkte en vertaalde boek van King over kringlooplandbouw.

Lieselot Leeflang

In Nederland werkt nog twee procent van de bevolking in de landbouw. Onze 'agri-business' omvat tien procent van de totale economische bedrijvigheid. Het is niet verrassend dat er geen apart ministerie meer is voor een zo onbetekenende sector. Van nog minder economische betekenis is de biologische sector. Van het immer krimpende Nederlandse landbouwareaal wordt slechts drie procent ingenomen door biologische boeren en tuinders. Logisch dat de biologische markt voornamelijk wordt gezien als troetelkindje van idealisten en welgestelden.

De eerste van een serie in het land te houden bijeenkomsten over kringlooplandbouw, naar aanleiding van het door Sietz Leeflang vertaalde boek van King 'Vierduizend jaar Kringlooplandbouw', in het bijzonder het daarin opgenomen 'Manifest voor de Kringlooplandbouw', werd gehouden in het Ledeltheater in het Zeeuws-Vlaamse Oostburg. De, voornamelijk Zeeuwse, sprekers voor een vijftigkoppig publiek, waren landbouwkundige Walter de Miliano (voorzitter), Wil Braakman, biologisch bollenteler en bestuurslid van het netwerk Vitale landbouw en Voeding, Alex van Hootegem, biologische boer

en initiatiefnemer van online biologische winkel 'De Grote Verleiding', biologische boer Emiel van de Vijver, die sinds enige jaren experimenteert met niet-kerende (ploegloze) grondbewerking en verder Twaalf Ambachten voorzitter Sietz Leeflang en Petra Berkhout van het Landbouw Economisch Instituut in Wageningen. Met bovengenoemde percentages ("En ik kan u nog veel meer sombere getallen voorschotelen, als u dat wilt") schetste Berkhout in haar openingspeech in een paar zinnen de realiteit van vandaag de dag. Meer dan voldoende om een groep enthousiaste voorstanders van gezonde landbouw de moed in de schoenen te doen zakken. Maar niets minder bleek waar.

Gemotiveerd

De duurzame landbouwsector mag dan slecht vertegenwoordigd zijn in ons land: gemotiveerd is hij. Dat was misschien wel de belangrijkste uitkomst van de bijeenkomst in Oostburg. Misschien is men het onderling nog niet helemaal eens over de manier waarop, maar de duurzame boeren en handelaren werken voor tien en ze pakken de markt aan alsof de strijd al bijna is beslecht ten voordele van de duurzame landbouw.

Uitgangspunt van deze avond was de kringlooplandbouw. Emiel van de Vijver, met vijftig hectare biologische landbouwgrond in Zeeuws-Vlaanderen, gaf in zijn inleiding een mooi voorbeeld hiervan. Van de Vijver: "Om de bodem zoveel mogelijk te ontzien ben ik me gaan verdiepen in de niet-kerende groundbewerking. Sinds vijf jaar ga ik niet meer met de ploeg door het land. Ik maak veel gebruik van groenbemesters, mulching, ik maak compostthee ter verbetering van de bodem. Ik denk dat ik nog twee jaar nodig heb om de bodem helemaal in balans te krijgen. Maar nu al is het resultaat zichtbaar. Met de hevige regens van de afgelopen zomer en herfst had ik, in tegenstelling tot nagevoel alle boeren in de omgeving, geen wateroverlast. De bodem begint meer en meer een waterbuffer te worden. In de klei vormen zich onder invloed van het bodemleven kanaaltjes, die, als je ze niet verstoort voor een soort sponseffect zorgen. Voor mij is een gezonde bodem een eerste voorwaarde voor een gezond bedrijf. Ook economisch."

Natuurlijke processen zijn gratis

Boer en handelaar Alex van Hootegem uit Kruiningen beaamt dit. "Waarom ploegen we? Op de landbouwschool leren we dat we door te ploegen een betere waterberging krijgen, maar dat effect is maar heel tijdelijk. Wat je wel krijgt is een instabiele grondlaag en erosie. Dat maakt ploegen eigenlijk heel onvoordelig. Mijn motto is: maak optimaal gebruik van de natuurlijke processen. Ze zijn gratis!"

Van 'kringlooplandbouw' gaat de discussie al heel snel over op dat andere, belangrijke thema: de afzet. Want je kunt nog zo idealistisch boeren, er moet ook geld verdiend worden. Via zijn aantrekkelijke webwinkel 'De Grote Verleiding' verkoopt Alex van Hootegem samen met zijn vrouw Anneke producten van Zeeuwse biologische telers. Klanten plaatsen hun bestelling en krijgen hun boodschappen thuis bezorgd. Het blijkt een succesvol concept. "We hebben een zeer direct contact met onze

Deel van de website van 'De Grote Verleiding', waarin toeleverende boeren hun verhaal vertellen.

Interviews met de telers

Kees Steendijk

door: Peter van de Graaf

Stoppen met ploegen!

"Ik maak het mijn planten zo goed mogelijk naar de zin. Ondanks dat we hier zware kleigrond hebben, zorg ik er voor dat de plant optimaal en makkelijk kan groeien. En dat levert resultaten op!" Kees Steendijk van boerderij de Korenschoof uit Kamperland vertelt het alsof het de normaalste zaak van de wereld is, maar het breekt met bijna alles wat gangbaar is. Bij Kees komt er een einde aan de uitspraak: En de boer hij ploegde voort...

Kees: "Ik kom uit een 'gangbaar' nest. Mijn ouders hadden een

- Kees Steendijk
- René Dingemans
- Maarten Guepin
- Piet Korstanje
- Alex van Hootegem
- Jan Poley
- Leo de Visser

klanten: ze kennen ons, ze kennen onze producten en weten waar die vandaan komen. Met andere woorden: ze kennen ons verhaal. Iedere goede duurzame teller heeft een verhaal. Als je dat verhaal aanstekelijk kunt overbrengen op je klanten, zullen ze bij je terugkomen.” Over dat ‘verhaal’ zijn alle aanwezigen het deze avond wel eens. Maar over de manier waarop het verhaal de klant moet bereiken zijn de meningen verdeeld. “Geen geitenwollensokkentaal alstjeblijft, verzucht een Zeeuwse dierenarts. Kom als biologische boer liever met een verhaal over een ultramoderne, computergestuurde tractor. Dat spreekt de mensen van deze tijd aan.” Voorzitter De Milliano brengt daar tegenin dat je enerzijds tegen alles wat ‘retroneigingen’ heeft je weezin kunt hebben, maar dat het besef dat de bomen niet tot in de hemel groeien steeds meer terrein wint.

Organisch geheel

Meer verkopen door te zeggen dat jouw groente gezonder is dan de gangbare? Meedoen met de afzetstroom via groothandel en supermarktketens? Lezingen geven in het land? Waarborging van het boerensalaris via overheidssteun?

De discussieavond over kringlooplandbouw loopt uit in een discussie over marketing, groei en economische belangen.

Toch is aan het einde van de avond de groep het over een ding eens: goed gaat het met de boeren en tuinders die van nature het ondernemerschap in het bloed hebben. Die op de een of andere manier ervoor zorgen dat er een organisch geheel is van de boer en zijn grond.

Dat verhaal luidt: goed rentmeesterschap en de ondertitel is: zorg voor je land, voor het leven op en onder de grond, om zo boer, bedrijf, klant en de aarde gezond te maken. Hoe zorg je ervoor dat de groep kringloopboeren groter wordt? Door de ondernemerskansen te verbeteren met onder meer eerlijke prijzen voor landbouwproducten. En wat is het meest motiverend voor de kringloopboer om zijn werk goed te doen? Dat hem het plezier in het ondernemen niet af wordt genomen. Hoe zorg je ervoor dat er meer klanten komen voor de producten van de kringlooplandbouw? Door meer en vooral directer contact tussen boer en consument.

De biologische boeren in Zeeland zijn op de goede weg.

Tenslotte een gedicht ‘Oxford street’ van de in november 2010 overleden dichter Guillaume van der Graft. Het werd op de avond in Oostburg voorgelezen door Will Braakman.

*Alles kan veranderen in een dag
als de auto's gaan grazen in de straten,
mooie glanzende koeien en schapen
en de verkeerslichten staan groen op gras.*

*Engelen als cowboys ertussendoor
houden zich bezig met de paardekrachten,
want God, God in het diepst van zijn gedachten,
is een boer, dat is gewoon een boer.*

*Hij scheurt het asfalt als een grasland open,
in de riolen schieten vissen kuit,
wat dood is doet Hij ademen en lopen,
maakt van metaal een zachtklappende huid.*

*Het zal ontroerend zijn om te aanschouwen
als al die auto's ook kunnen herkauwen.*

Guillaume van der Graft

Helofytenfilterbouwer Gerrit Box aan het werk bij de septic tank.

Helofytenfilter in de sneeuw

Als het niet was gaan sneeuwen in november was ons gerenoveerde helofytenfilter waarschijnlijk al af geweest. Vooral het graafwerk voor de leidingen en de vijver werd vertraagd door de strenge vorst. Wat wel al gebeurd is: al het sloopwerk, de bouw van het nieuwe filter, gevuld met een nieuw soort steenwolkorrels, waarmee we in dit filter hopen te gaan experimenteren en het ingraven van een kleine septic tank, die gekoppeld wordt aan een tweede,

kleiner filter. Dank nu alvast aan Nanda, Rudolf, Florence, Imre en Ronnie voor hun medewerking en filterbouwer Gerrit voor alle coördinatie.

Wilt u graag, onder deskundige leiding, een dagje meebouwen, bel of mail ons even. We werken, zodra het weer meezit, gewoon weer door!

minimale belasting van het milieu. Of het experiment zal slagen moeten we afwachten: wellicht zal men reflectiemateriaal moeten aanbrengen om de wanden van wol en canvas te helpen de stralingswarmte binnen te houden. We houden u op de hoogte.

Maarten Stam en Frank Jakobs monteren de kachel in de ger.

Tegelkachel-experiment in ger

Op de Brabantse mini camping Zero-field is dit najaar een bijzonder experiment gestart: op verzoek van de campingeigenaars en Maarten Stam van ger-werkplaats Nooit Meer Haast, is ons kleinste model tegelkachel geplaatst in een door Maarten aan de camping geleverde Mongoolse tent

(ger). Maarten en eigenaars willen deze winter onderzoeken of dit type kachel, uitgevoerd als fornuis, geschikt is voor gebruik in een ger. Het zelfbouwconcept, plus de zuinige en milieuvriendelijke stookwijze van de kachel sluit naadloos aan bij het idee van deze tenten, van zelfbouw, eenvoud en een

‘Printing on demand’: een geslaagd experiment van menselijke maat

*Nieuw experiment bij De Twaalf Ambachten: de eigen uitgave van een boek van bijna 300 pagina’s in kleurendruk. De vertaling en bewerking van het boek *Farmers of Forty Centuries* van F.H. King (Vierduizend Jaar Kringlooplandbouw) bracht onze Stichting in eigen beheer uit, zonder tussenkomst van een uitgeverij.*

Sietz Leeflang

De eerste ronde hebben we nu achter de rug. De tweede druk is bijna uitverkocht. En daarmee zitten we aan rond de driehonderd verkochte exemplaren, inclusief de aan relaties en betrokkenen weggegeven of aan kranten opgestuurde exemplaren. Niet slecht voor een eerste begin, vinden wij zelf! Hier onze eerste ervaringen met deze kersverse ontwikkeling in boekenland.

Uitkomst

Voor een boek dat bestemd is voor een kleine kring geïnteresseerde lezers – en dat geldt in deze tijd helaas voor een boek over duurzame landbouw – is printing on demand een uitkomst. Printing on demand betekent: de drukker print precies zoveel boeken als je nodig hebt. Je laat pas nieuwe exemplaren drukken, op basis van een digitaal bestand, als de voorraad op is. Dus geen papierverspilling door onverkochte vergeelde exemplaren en ook geen ‘ramsj’. Bijzonder is, dat het voor de aanmaakprijs niets uitmaakt of je er vijf of honderd bestelt, want per gedrukt en gebonden exemplaar blijft de prijs bij onze printing on demand-drukker gewoon hetzelfde.

Bevoorrecht

Wij zijn bevoorrecht omdat Wim van Overbeeke bereid was de inmiddels door velen bewonderde vormgeving van het boek te verzorgen. Wim heeft ons bijna zo lang als De Twaalf Ambachten bestaat (nu 32 jaar) steeds bijgestaan als grafisch ontwerper en ook menigmaal (denk bijvoorbeeld aan het Nonolet) als industrieel ontwerper. Dat wij dus voor de vormgeving van het boek niet werden bijgestaan door een (vaste) vormgever van een uitgeverij, was voor ons eigenlijk alleen maar een voordeel. Daarnaast hadden we het geluk om, net voordat we startten met de vertaling van dit boek, in contact te komen met redacteur-in-opleiding Arno van Haren, die een geschikte stage-opdracht zocht. Een goede redacteur is bij een omvangrijke uitgave als deze onontbeerlijk.

Reclame

Zelf schrijven, zelf uitgeven en laten drukken: dat is één. Het boek vervolgens verkocht weten te krijgen, zonder de steun (en het budget) van een uitgeverij, dat is een heel ander verhaal. Passend bij onze filosofie – De Twaalf Ambachten heeft voor kleinschalige bedrijven altijd de directe benadering aanbevolen – en passend binnen ons reclamebudget van nul euro, hebben wij gerekend op een goede ‘mond-tot-mond’-reclame. En het werkt! Onze donateurs, om te beginnen, en de grote groep begunstigers van onze stichting daarbuiten, hebben in korte tijd kans gezien het nieuws over dit boek onder vrienden en bekenden, collega’s, enzovoort te verspreiden. Een betere reclame kun je je als kleine stichting niet wensen. Daarnaast hebben we natuurlijk de luxe van een eigen, goedbezochte, website. Via deze site komen de bestellingen voor ons boek dagelijks binnen. En, niet te vergeten, de medewerking van bevriende organisaties, die ons boek een warm hart toe dragen.

Hebben we hieraan genoeg? Meer dan genoeg en we zijn er erg blij mee.

Kans op vrije publiciteit via de grote kranten en tijdschriften is er overigens nauwelijks. Wij hebben al ondervonden, dat redacties van de grote landelijke bladen onze printing on demand-uitgave niet snel zullen recenseren. De redenering is voorspelbaar in deze tijd van kijk- en oplagecijfers: het boek komt niet van een erkende uitgever en levert niets op op de advertentiepagina’s.

Wat houdt je over?

En dan nu de bange vraag: kun je als kleine uitgever wat aan printing on demand verdienen? Over onze verdiensten wil ik niet geheimzinnig doen. De anderhalf jaar die ik nodig had voor de vertaling en bewerking van *Vierduizend Jaar Kringlooplandbouw* stelde ik als gepensioneerd medewerker van De Twaalf Ambachten met plezier kosteloos beschikbaar. Hiernaast bleven natuurlijk de nodige kosten: verwervingskosten,

betalingen voor auteursrechten van foto's, ontwerp- en layoutkosten, druk- en bindkosten. Bij een 'full color'-uitgave als dit boek bepalen alleen al die laatste kosten ruim tweederde van de intekensprijs, oftewel twintig euro. Daar komen alle hiervoor genoemde kosten nog bij. Dat betekent simpelweg, dat de eerste honderd exemplaren niets hebben opgeleverd.

Wel konden we na die eerste druk opgelucht vaststellen in ieder geval quitte te hebben gespeeld. De 'tweede druk' leverde onze stichting de eerste echte verdiensten op, ruim een kwart van de verkoopprijs. Mochten we de vijfhonderd exemplaren halen, dan is er bijna vijftuizend euro aan verdiend en mogen we zeer tevreden zijn.

Doelstellingen

Opbrengsten of niet: met deze uitgave beantwoorden we nadrukkelijk aan een van onze doelstellingen, het geven van voorlichting over echte duurzaamheid en kleinschalige, mens- en milieuvriendelijke bedrijvigheid, de landbouw omvattend.

En bovendien zijn we er ook nog eens heel erg trots op. Iedereen, die het boek gezien heeft zal het beamen: het is een

Donatie 2011

Bij deze herinneren wij u even aan uw donatie voor 2011. U weet hoe blij wij zijn als u nog voor het begin van het nieuwe jaar uw donatie aan ons overmaakt: zo gaan wij wat gemakkelijker het nieuwe jaar in.

Voor de precieze bedragen voor binnen- en buitenlandse donateurs zie de colofon. Hier vindt u ook ons gironummer. Graag herinneren wij u eraan, dat wij na januari genoodzaakt zijn u een acceptgirokaart te sturen. Deze brengt twee euro extra kosten met zich mee.

Wij wensen u een gelukkig en gezond 2011.

prachtig, uitnodigend boek geworden, met een uitstraling, dankzij de professionele vormgeving en illustraties, de papierkeuze en de uitstekende drukkwaliteit, die voor de uitgaven van de gangbare uitgeverijen niet onderdoet!

Thriller

Een gelikte thriller haalt in ons land een oplage van al gauw enige tienduizenden. Honderdduizend of meer is geen uitzondering voor een boek dat aan een veelbesproken actuele misdaad gewijd is. Hoe voelt het dan als schrijver of vertaler van een boek waarvan de oplage niet meer dan enige honderden exemplaren zal zijn? Mijn antwoord

luit onmiddellijk: dat voelt prima! Het aantal lezers mag klein zijn, maar het gaat hier ook om een zeer gespecialiseerd onderwerp. Bovendien heb ik mogen ondervinden dat het aantal persoonlijke reacties en aanmoedigingen, dat ik in korte tijd kreeg, bijzonder hoog is. De afstand tussen lezer en schrijver kan bijna niet korter zijn, dan nu, in ons geval. Ik mag wel zeggen dat ik een groot deel van mijn lezers bijna persoonlijk denk te kennen, en vice versa. Zie dat maar voor elkaar te krijgen met een uitgeverij-apparaat tussen jou en de koper van je boek. Zo krijg je ook mond-tot-mondreclame. De menselijke maat telt mee. En hoe!

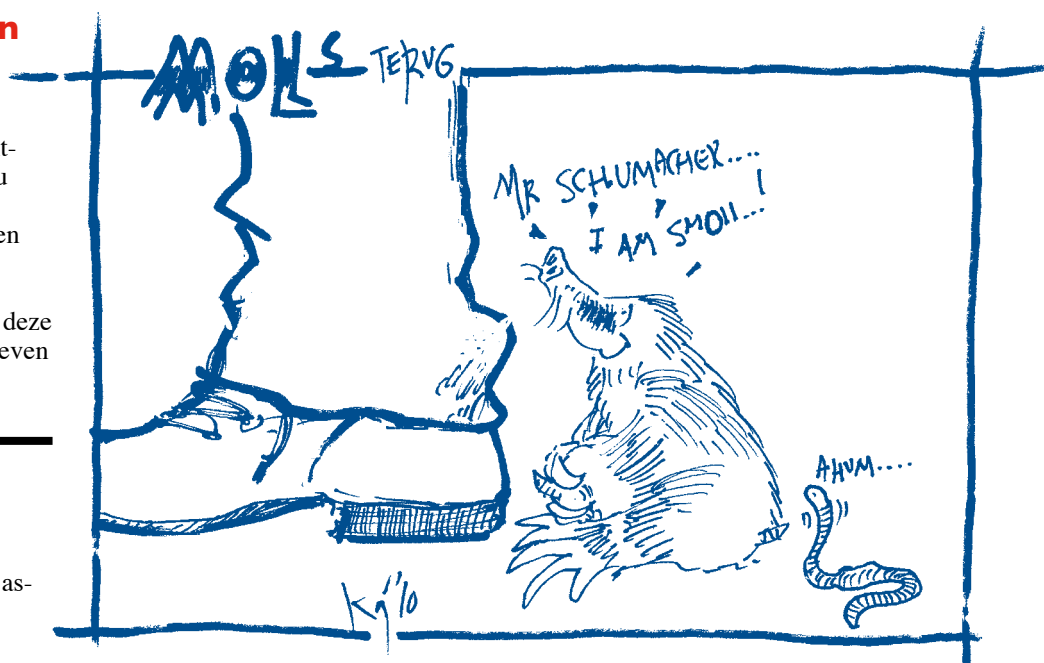
Workshop Rietdekken

Op 25 en 26 maart 2011 organiseren wij een workshop rietdekken onder leiding van rietdekker/tuinontwerper Jeroen Charpentier. Mocht u interesse hebben, laat het ons tijdig weten, want de aanmeldingen komen nu al binnen!

Precieze tijden en prijs verschijnen deze maand op onze website, of bel ons even voor meer informatie!

Combinatieteelt en wisselteelt in 2011

Ook dit jaar is weer de vertrouwde astrologische zaai- en plantkalender van Karel Lorteije uitgekomen. Met deze op jarenlange ervaring gebaseerde kalender kan de tuinder ook in het nieuwe jaar weer aan het werk. In deze kalender niet alleen veel informatie over de zon- en maanstanden, maar ook een uitgebreide tabel voor wisselteelt en combinatieteelt. De combinatieteelttabel is gebaseerd op proefnemingen in een tweetal experimentele spiraaltuinen, die Lorteije in zijn vorige

woonplaats Kopstukken van 1987 tot en met 1998 heeft bewerkt, en op de ervaringen die wij opdeden in de spiraaltuin die tot eind jaren negentig bij De Twaalf Ambachten voor opzienbarende oogsten zorgde. Nog steeds wordt de

astrologische kalender ieder jaar aangepast met ervaringen uit de praktijk.

De astrologische zaai- en plantkalender 2011 kost € 4,50 en is te bestellen bij ALTAIR in Ter Apel, tel. 0599-454863.

Goedkoper dankzij pallets!

In deze aflevering van 'Beter zien..' kozen we voor goedkoop isoleren, zoals kortgeleden behandeld op ons Forum. Uitgangspunt is het gebruik van goedkoop of soms zelfs gratis verkrijgbaar materiaal, zoals lichte wegwerp-pallets. Op 31 de-

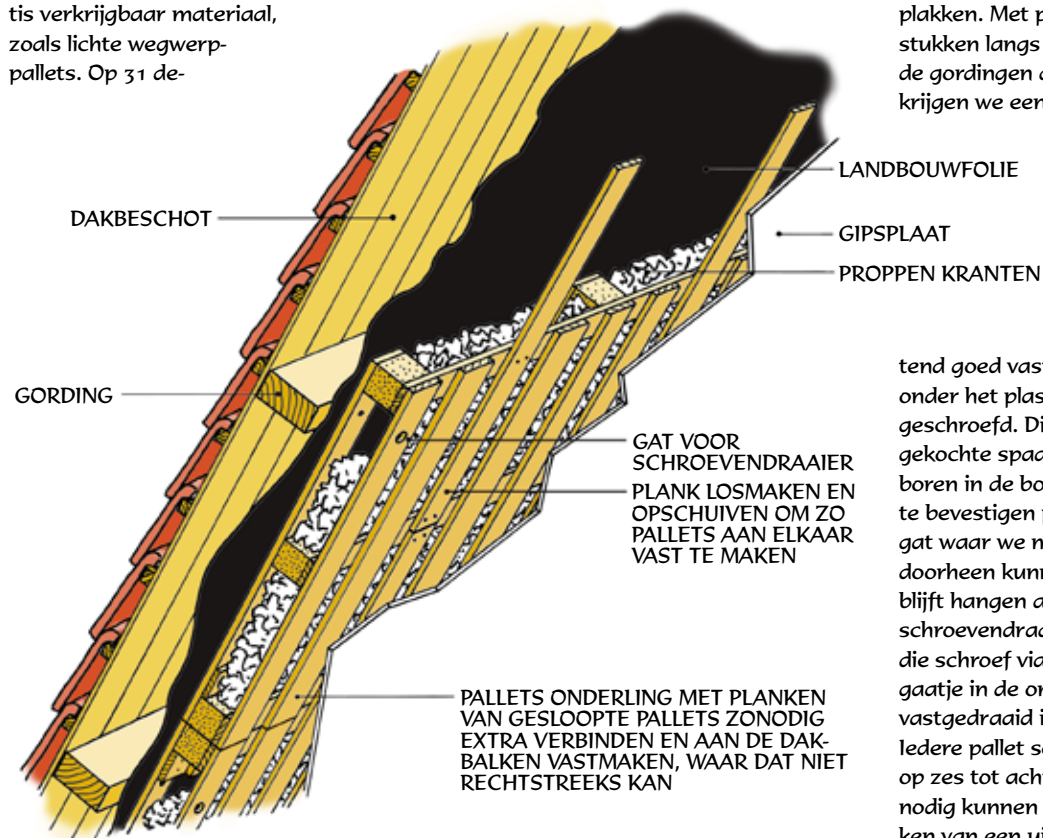
was hoe een eind te maken aan tocht en een behoorlijke isolatie te verkrijgen zonder kans op condens

voor het aftimmeren. Allereerst maken we het dak tocht dicht. Het landbouwplastic of dakpapier bevestigen we tegen de gordingen door dit te nieten of te plakken. Met panlatten worden open stukken langs de dakrand en tussen de gordingen dichtgemaakt. Zo verkrijgen we een tochtvrije afdichting.

Het dakbeschot en de gordingen blijven zo in de tochtzone zodat houtrot wordt voorkomen. De pallets worden in hun geheel gebruikt en onderling aansluitend goed vast tegen de gordingen onder het plastic of het bouwpapier geschroefd. Dit gaat goed met de gekochte spaanplaatschroeven: we boren in de bovenste planken van de te bevestigen pallet een flink rond gat waar we makkelijk een schroef doorheen kunnen steken. De schroef blijft hangen aan een passende ster-schroevendraaier. Vervolgens wordt die schroef via een voorgeboord gaatje in de onderplank gestoken en vastgedraaid in de gording eronder.

Iedere pallet schroeven we minstens op zes tot acht plaatsen vast. Indien nodig kunnen we een pallet met planken van een uit elkaar gehaald pallet zodanig vermaken dat deze tegen de gording past.

Terwijl we de pallets vastmaken vullen we ze op met proppen krantenpapier, die we inklemmen tussen de palletlatten. De ruimte in de pallets zal maximaal tien centimeter zijn, voldoende voor een goed isolerende laag krantenpapier. Daarna timmeren we alles zorgvuldig kiervrij af met de gipsplaten. Deze leveren niet alleen een voldoende brandvertragend oppervlak maar, na een sausbeurt, ook een keurig plafond op.

ember zullen er weer duizenden in grote vreugdevuren verdwijnen. En dan is er krantenpapier. In de vorm van proppen en aangebracht in de binnenruimte van een pallet is dit een ideale isolator.

Bij de door ons op het Forum van onze website aanbevolen toepassing ging het om het zo snel en zo goedkoop mogelijk isoleren van een tochtig pannendak van een oud huis. Maar een schuur of zolder kun je zo ook snel geïsoleerd krijgen. De vraag

en houtrot van het dakbeschot en de gordingen onder de dakpannen. Onze raad: probeer wegwerppallets te krijgen met een gezamenlijk oppervlak dat gelijk is aan dat van het dakvlak.

Gekocht moet worden: een rol (dun) landbouwplastic of dakpapier, voldoende voor een volledige bedekking en afdichting van de onderkant van het dak, gespannen over de gordingen. Vervolgens een bundel ongeschaafde daklatten en een pak spaanplaatschroeven en gipsplaten

www.de12ambachten.nl

Colofon

De Twaalf Ambachten Nieuwsbrief is een publicatie van het gelijknamige centrum voor ecologische technieken in Boxtel, dat zich al meer dan 30 jaar beijvert voor leven, wonen en werken naar menselijke maat en naar ecologische maatstaven.

Redactie: Sietz Leeflang, Caroline Leeflang, Peter van Veen, Wim van Overbeek (ook vormgeving), Lieselot Leeflang (eindredactie).

Donateurs van de Stichting De Twaalf Ambachten ontvangen deze nieuwsbrief en krijgen korting bij rondleidingen in ons bezoekerscentrum in Boxtel, na telefonische opgave. Ook genieten zij 10% korting op onze eigen uitgaven en op de deelnameprijs van studiedagen. Minimum-donatie per jaar € 22,50. Buitenland binnen Europa: € 29,50; Buiten Europa: € 35,50. Deze bedragen overmaken op onze postgirorekening 3939393 of onze Belgische postchequerekening 000-0535252-06 t.n.v. De Twaalf Ambachten, Boxtel NL.

Adres: Stichting De Twaalf Ambachten, centrum voor ecologische technieken, Mezenlaan 2, 5282 HB Boxtel, NL. Tel. 0411-672621; e-mail: info@de12ambachten.nl; website: www.de12ambachten.nl.